

Семіотико-дискурсивний аналіз соматикону художнього персонажа

I. I. Сєрякова

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна
Corresponding author: e-mail: international@knl.u.kiev.ua

Paper received ; Accepted for publication .

Анотація. У статті розглядається семіотичний і дискурсивний аспекти соматикону персонажа, комплексний аналіз яких дозволив висвітлити семіозисну специфіку та дискурсивну варіативність комунікативного стилю художнього персонажа на матеріалі англійської художньої прози.

Ключові слова: невербальні знаки комунікації, семіозис, соматикон, комунікативний стиль.

Вступ. Здатність людини освоювати світ на сенсомоторному рівні, інтерпретувати жести, вирази обличчя, пози, рухи як знаки засвідчує, що процес розуміння тілесної активності є інференційним, який потребує семіотичної, інтерпретаційної і комунікативної компетентності людини [5]. У генезисному, історичному й лінгвокультурному контекстах сукупність тілесних виявів вибудовується в особливу знакову систему **невербальної комунікації** [10; 16]. При цьому відбувається не тільки семіотичне наповнення й розуміння тілесних виявів, а й їх зміни в комунікативному процесі під впливом конвенцій, норм поведінки, прийнятих у певному лінгвокультурному соціумі.

У сучасній лінгвістиці зростає дослідницький інтерес до питань **тілесності**, відбувається "корпоральний поворот", за термінами О. О. Залевської [1], що полягає в поширенні семіотичного принципу взаємодії людини й оточення на сферу комунікативного буття, у розумінні комуніканта як явища символічного, у визнанні ролі невербальних сигналів у глотогенезі, у віднесенні невербаліки до царини лінгвосеміології й дискурс-аналізу [10].

Метою даної статті є комплексний аналіз соматикону персонажа в семіотичному та дискурсивному висвітленні.

Лінгвістичний інтерес до тілесного способу комунікації стимулюється творчою співпрацею психологів, антропологів, фізіологів і когнітологів, спільні зусилля яких привели до важливих висновків про те, що невербальні засоби є рудиментами спілкування, а міміка і жести виступають стереотипними показниками емоцій [2]. Своєрідність артикуляції та звучання голосу людини втілюють у мовленнєвому акті не тільки індивідуальні ознаки, властиві мовцеві певної статі й віку [17], а й його комунікативні наміри [18], де жести й вирази обличчя виявляють соціальну специфіку [4] у різних лінгвокультурах [12]. На сьогодні вже апробовані різні методики вимірювання експресії жестів, голосу, міміки у процесі виразу емоцій [14], створені анатомічні системи кодування м'язів обличчя, проведені фізіологічні, нейрологічні й психологічні експерименти [11].

Сучасний рівень когнітивних досліджень дав змогу вченим дійти висновку щодо органічної зумовленості існування в пам'яті сенсомоторних концептів, сумісності сенсорної, моторної і мовної інформації у концептуальній картині світу [15]. Невербальні знаки тісно пов'язані з процесами вищої нервової діяльності людини і тому можуть кваліфікуватися як специфічні сигнали інтелектуального й емоційно-психологічного

стану мовців [16].

Дослідження психофізіологічної, психолого-комунікативної, комунікативно-прикладної і номінативно-дискурсивної тематики в галузі невербальних засобів комунікації свідчать про те, що накопичені результати досягли того ступеня, коли назріла необхідність систематизації знань і виділення в межах когнітивно-дискурсивної парадигми окремого напрямку, який вивчає "невербальну поведінку" [6], "невербальну семіотику" [4] з позицій сучасної лінгвістики. Таким напрямком запропоновано назву **невербалістика** [10], що належить до лінгвістики мовлення, центром якої є людина в комунікативній формі буття.

Невербалістика – це лінгвістична наука про несловесне знакове самовираження і комунікативну поведінку людини / мовної особистості в різних дискурсивних практиках.

Об'єктом дослідження невербалістики є **невербальні знаки / номінації невербальних знаків** як компоненти підсистем невербаліки (паралінгвістичної, кінесичної, проксемної тощо) або як одиниці загального семіотичного простору дискурсу – соматикону (термін О. А. Романова і Ю. О. Сорокіна [8]). В авторському розумінні **соматикон** є прагматично зумовленою сукупністю невербальних знаків комунікації та їхніх номінацій, парадигматика й синтагматика яких утворюють семіотичний простір тілесності дискурсивної практики.

Семіотичний аналіз соматикону. Семіотичний погляд на соматикон в аспекті когнітивних механізмів, пов'язаних із формуванням невербальних навичок у філогенезі й онтогенезі, надав можливість розкрити причини й закономірності узгодженості та функціональної сполучуваності вербальних і невербальних знаків у комунікативному процесі. Ключові антропологічні теорії щодо джерел походження мови й наявності певної періодизації у філогенезі обґрунтовують висновок про те, що в початковий період виникнення другої сигнальної системи жестів, міміки, дотики, звукові сигнали сформували своєрідну систему засобів спілкування.

Проаналізовані факти підтверджують гіпотезу про невербальні сигнали як когнітивні здатності людини, що передують мові й забезпечують еволюцію примітивного, мотивованого знака руху тіла в невербальний знак, комунікативний і конвенційний як за формою, так і за змістом. Це дає всі підстави вважати тілесність передмовним дискурсом, який засвідчує розвиток мислення і генезисно закріплює за рудиментами спілкування когнітивну, функціональну та

прагматичну роль у дискурсі.

Невербальний семіотичний код обслуговує візуальний, аудіальний і тактильний канали зв'язку. Акти невербального семіозису легко спостережувані в комунікативній діяльності людини, яка осмислює, інтерпретує поведінку оточення, вирази їхніх облич, очей, інтонацію голосу. Сприйняття світу за допомогою того або іншого органу чуття зближує певні тілесні системи людини з її когніцією. Метафора "передавання інформації" (conduit metaphor) [20] становить процес комунікації як рух смислів, що наповнюють **семіотичні вмістища** (жест, погляд, голос тощо) в каналі зв'язку між мовцем і слухачем [10].

Метафора передавання інформації здійснюється в невербальному каналі зв'язку на полюсі слухача, де відбувається сенсорне сприйняття невербальних дій мовця. Сприйняття невербальної поведінки пов'язане з тим, як людина бачить, чує, що спостерігає та як це інтерпретує. Загальна метафора невербального каналу зв'язку містить кілька спеціальних сенсорних метафор: метафору зорового каналу (бачити як), метафору слухового каналу (чути як) і метафору тактильного каналу зв'язку (відчувати на дотик як): *Ann looked up into his face – handsome, dangerous and immensely attractive. Whether the words he spoke were true or not, they could not fail to affect her. Gerald pulled her to him and kissed her gently* (D. Fowler).

Із цього випливає, що невербальний канал зв'язку, як єдність перцептивного і когнітивного, представляє організм у формі цілісної системи процесів передачі та сприйняття смислів у комунікації, об'єктивує інформацію щодо наївної картини світу в термінах предикатів сприйняття, відносить тілесну активність людини в розряд комунікативних знаків, які передають інформацію психологічного, соціального і прагматичного плану.

На основі тріадичної теорії (об'єкт – репрезентамен – інтерпретанта) Ч. Пірса [19], уточнення компонента інтерпретанта четвертим складником – інтерпретатором [7], додавання до семіозисних процесів соціальних і прагматичних параметрів нами доведено, що невербальний знак бере участь у семіозисі [13], містить всі семіотичні складники, щоб функціонувати як комунікативний знак, як засіб вираження думки, емоцій, волі адресанта, виявляючи нескінченну семіозисність у різних умовах комунікативного середовища [9].

Розвиваючи в генезисному аспекті ідею сучасної репрезентіоністської семіологічної теорії [3], згідно з якою інтерпретанта семіозису співвідноситься з результатом перцептивних процесів, що входять до феноменального або ментального простору, а люди, залучені до дискурсивної діяльності, є спостерігачами, які здійснюють безліч репрезентацій, отримуємо також такий висновок: онтологічно невербальні знаки разом зі знаками мовними у просторовому середовищі дискурсивної практики становлять взаємодію багатьох типів інтерпретант (репрезентацій) у контексті інтерактивної дискурсивної поведінки.

Семіозис невербальних знаків соматикону здійснюється в рамках невербального каналу зв'язку і репрезентує процес руху смислів, що на полюсі мовця матеріалізуються в репрезентамен невербального знака (наприклад, тон голосу, посмішку), а на полюсі

слухача – в інтерпретанту невербального знака, розшифрування якої є результатом сенсорного сприйняття, інтелектуального оброблення й комунікативної компетенції інтерпретатора. Так, з-поміж безлічі можливих інтерпретант тон голосу може сприйматися як "спокійний" або "підозрілий", а посмішка може інтерпретуватися як "приємна" або "горда", пор.:

"He was a brilliant man," Sarah said quietly, with a pleasant smile [21]. *"I already own it," Sarah said with a proud smile. "That was fast," Audrey said suspiciously* [21].

Висновок про те, що в центрі комунікативного акту перебуває семіотичний простір тілесності людини в його візуальному сприйнятті учасниками комунікації [8], засвідчує необхідність всебічного **дискурсивного** вивчення семіозису невербальних знаків як специфічного комунікативного коду у світлі встановлення основних категорій невербальних знаків, що вступають у системні відношення в соматиконі, виконують певні функції і прагматичні завдання в дискурсі.

Дискурсивний аналіз соматикону художнього персонажа. Залежно від прагматичної спрямованості на підставі діади "перемагати / програвати" у художніх дискурсивних практиках виникають такі типи комунікативного стилю художнього персонажа – **агресивний** (конфронтаційний), **асертивний** (співробітницький, конструктивний) і **субмісивний** (підрядний). Кожен із цих стилів виявляє відповідну наявність трьох складників – емоційного, прагматичного і конверсаційного [9], маркерами яких здебільшого слугують саме номінації соматикону.

Асертивний стиль характеризується комунікативним і психологічним комфортом в інтер'єрі емоційної тріади доброзичливості [2]:

"It sounds like fun," Marielle said. "Of course I'll go." Bandy's face creased with pleasure. "Miss Mari, I'd be honored," he said gallantly. He took off his hat and, from the saddle, bowed with a flourish [22].

Дискурсивний аналіз соматикону асертивного стилю такий. Асертивність емоційна: комуніканти перебувають у доброму настрої, що в цьому дискурсі позначено вербально ("*It sounds like fun.*" "*Of course I'll go.*" "*Miss Mari, I'd be honored...*") і невербально (*Bandy's face creased with pleasure*). Асертивність прагматична: застосовуються мовленнєві акти з позитивною оцінкою. Це прямі й непрямі мовленнєві акти зі значенням згоди – два констативи ("*It sounds like fun.*" "*Miss Mari, I'd be honored...*") та один промісив ("*Of course I'll go.*"). Асертивність конверсаційна: ковбой вимовляє свої висловлення галантно (*he said gallantly*), дотримується принципу ввічливості як голосом, так і жестом (*He took off his hat and, from the saddle, bowed with a flourish*), знімає капелюх і вклоняється.

Субмісивний стиль персонажа виявляється через невпевнений, підрядний, нервозний формат поведінки [14], у якому читається готовність комуніканта підкорятися, поступатися або здаватися. Невербально субмісивний комунікант стає в "позу жертви", опускає плечі, винувато дивиться, опутивши очі, говорить тихим, невпевненим голосом. Наприклад:

"Are you okay?" he asked. "You look a little feverish." "No, no," she hastily replied, coming back to the present with a jolt. "I mean ...yes." She laughed nervously. "I

mean, no, I'm not feverish and yes, I'm okay" [22].

Здійснено дискурсивний аналіз цього прикладу. Субмісивність емоційна: дівчина збентежена й нервує (*She laughed nervously*), вона говорить поспіхом і відвертається (*she hastily replied, coming back to the present with a jolt*). Субмісивність прагматична: дівчина порушує умови щирості ("*No, no. "I mean ... yes."*), плутано висловлюється ("*I mean, no, I'm not feverish and yes, I'm okay*"). Субмісивність конверсаційна: у цьому дискурсі спостерігається порушення максими кількості ("*No, no.*"), максими якості ("*I mean, no, I'm not feverish and yes, I'm okay*") – дівчина говорить швидко, незграбно прагнучи змінити тему розмови.

Агресивний стиль персонажа є конфліктогенним, пов'язаним з емоційною тріадою ворожості [2] і домінуванням. У соматиконі агресивного комуніканта застосовується, наприклад, гучний голос (*raising her voice*), гнівний тон (*warning her in an angry voice*), крик, галас (*shouting, crying back*), пильний погляд (*staring, his eyes as hard as glass, his eyes full of anger*), різкі рухи та брутальні жести (*grabbing her arm*), наближення на близьку відстань (*clothing the distance between them, taking a step forward*). Наприклад:

Marielle looked up into his face. He was furious. His dark eyes were flashing and his mouth was set in a thin line of displeasure. "I'm lost. I, uh, got out to sort of stretch my legs for a moment and then..." She faltered. "And then you damned near got run over!" he finished for her [22].

Дискурсивний аналіз соматикону агресивного стилю виглядає таким чином. Агресія емоційна: гнівний блиск в очах, вираз обличчя передають невдоволення чоловіка через раптову появу дівчини на дорозі (*His*

dark eyes were flashing and his mouth was set in a thin line of displeasure), різкі фрази й переривання (*finished for her*) свідчать про ворожість персонажа. Агресія прагматична: голосно вимовлене брутальне висловлення *And then you damned near got run over!* є експресивом-звинуваченням. Агресія конверсаційна: усіма невербальними діями, представленими в дискурсі номінаціями *His dark eyes were flashing and his mouth was set in a thin line of displeasure* та *he finished for her*; чоловік порушує постулати принципу ввічливості – персонаж є нетактовним, неемпатичним і грубим.

Отже, соматикон є складником художнього простору дискурсивної практики, спрямованим на характеристику персонажа, творення його комунікативного стилю, функціональне та прагматичне навантаження якого підпорядковані авторському задуму.

Висновки. В англійських художніх дискурсивних практиках невербальні знаки комунікації виконують властиві їм ролі в різних ситуаціях спілкування і взаємодії персонажів. Застосування комплексного семіотико-дискурсивного аналізу до соматикону художнього персонажа дозволило зробити висновок щодо його стилетвірного потенціалу та зарахувати його до стратегічних засобів керування перебігом дискурсу.

Соматикон художнього дискурсу відповідно до намірів автора художнього твору маркує три види дискурсивної практики персонажа – агресивну, асертивну й субмісивну, що перебувають під впливом мовних, позамовних і адресантно-адресатних факторів і зумовлюють стильову мітигацію персонажів, емотивну та прагматичну варіативність їхнього комунікативного стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Залевская А.А. Психолінгвістические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. М., 2005. – 543 с.
2. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.
3. Кравченко А. В. Языковой семиозис и пределы человеческого познания / А. В. Кравченко // Когнитивные исследования языка. – Вып. 3: Типы знаний и проблема их классификации. – 2008. – М.; Тамбов: ИЯ РАН; ТГУ им. Г. Р. Державина. – С. 37–45.
4. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Григорий Ефимович Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
5. Кубрякова Е. С. О семиотически маркированных объектах и семиотически маркированных ситуациях в языке // Концептуальное пространство языка: сб. науч. тр. Тамбов, 2005. – С. 95–101.
6. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1986. – 136 с.
7. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис // Семиотика / Сост., вступ. статья и общая редакция Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 1983. – С. 37–89.
8. Романов А. А., Сорокин Ю. А. Соматикон: Аспекты невербальной семиотики. – М.: ИЯ РАН, ТвГУ, 2004. – 253 с.
9. Серякова И. И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках: [монография] / Ирина Ивановна Серякова. – К.: Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
10. Серякова И. И. Соматикон англоязычных дискурсивных практик: автореф. дис. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови", 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Ирина Іванівна Серякова. – К., 2012. – 32 с.
11. Argyle M. Bodily Communication / Michael Argyle. – London: Methuen, 1988. – 486 p.
12. Brosnahan L. Russian and English Nonverbal Communication – Moscow: Bilingua, 1998. – 120 p.
13. Eco U. Le signe / Umberto Eco. – Brussels: Labor, 1988. – 180 p.
14. Ekman P., Friesen W. Unmasking the Face: A Guide to Recognizing Human Emotions From Facial Expressions / P. Ekman, W. Friesen. – New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1975. – 212 p.
15. Jackendoff R. S. Semantics and Cognition / R. S. Jackendoff. – Cambridge: MIT Press, 1993. – 365 p.
16. Kendon A. Language and Gesture: Unity or Duality / A. Kendon // Language and Gesture. – N.Y.: Cambridge University Press, 2000. – P. 184–198.
17. Knapp M. Nonverbal Communication in Human Interaction / Mark Knapp. – New York: Holt, Rinehart and Wilson, 1978. – 367 p.
18. Mehrabian A. Nonverbal Communication / A. Mehrabian. – Chicago: Aldine / Atherton, 1972. – 382 p.
19. Peirce Ch.S. Logic as Semiotic: The Theory of Signs / Ch. S. Peirce. – Dover Publications, 2011. – P. 98–120.
20. Reddy M. The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in Our Language About Language / M. Reddy // Metaphor and Thought / [ed. by Ortony]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202–224.
21. Steel D. The House / Danielle Steel. – New York: A Dell Book, 2007. – 385 p.
22. Whitley H. Time of Your Life / H. Whitley – N. Y.: Kensington Publishing Corp., 2000. – 176 p.

REFERENCES

1. Zalevskaya A.A. Psycholinguistic research. Word. Text: Selected Works. M., 2005. – 543 p.
2. Izard K.E. Psychology of emotions / K.E. Izard. – SPb. : Peter, 1999. – 464 p.
3. Kravchenko A.V. Language semiosis and the limits of human knowledge / A.V. Kravchenko // The cognitive study of language. – Vol. 3: Types of knowledge and the problem of their classification. – 2008 – M. ; Tambov: FL RAS; TSU. G. R.Derzhavina. – P. 37–45.
4. Kreydlin G.E. Nonverbal semiotics: body language and natural language / Grigory Yefimovich Kreydlin. – Moscow: New Literary Review, 2002. – 592 p.
5. Kubryakova E.S. On semiotically marked objects and semiotically marked situations in the language // Conceptual space language: coll. of scientific works. Tambov, 2005. – P. 95–101.
6. Labunskaya V.A. Nonverbal behavior (social and perceptual approach) / V.A. Labunskaya. – Rostov-on-Don: Publishing House of the Rostov University Press, 1986. – 136 p.
7. Morris C. Foundations of the theory of signs / Charles Morris // Semiotics / Cont., Introd. article and the total revision by Y.S. Stepanov. – Moscow: Raduga, 1983. – P. 37–89.
8. Romanov A.A, Sorokin Y.A. Somaticon: Aspects of nonverbal semiotics. – M. : IL RAS, TSU, 2004. –253 p.
9. Sieriakova I.I. Nonverbal signs of communication in English discursive practices: [monograph] / Irina Ivanovna Sieriakova. – K. : Ed. Center of KNLU, 2012. – 280 p.
10. Sieriakova I.I. Somaticon of English discursive practices : abstract. ...Doctor of Philological Sciences : Speciality 10.02.04 "Germanic Languages", 10.02.15 "General Linguistics" / Iryna Ivanivna Sieriakova, – Kyiv., 2012 . – 32 p.

Semiotic and Discourse Analysis of Character's Somaticon

Sieriakova I. I.

Abstract. The article highlights some semiotic and discursive aspects of character's somaticon, the complex analysis of which reveals the semiotic peculiarity and discourse variability of the character's communicative style in English fiction.

Keywords: *nonverbal signs of communication, semiosis, somaticon, communicative style.*

Семiotико-дискурсивный анализ соматикона художественного персонажа.

И. И. Серякова

Аннотация. В статье рассмотрены семиотический и дискурсивный аспекты соматикона персонажа, комплексный анализ которых позволил охарактеризовать семиозисную специфику и дискурсивную вариативность коммуникативного стиля художественного персонажа на материале англоязычной художественной прозы.

Ключевые слова: *невербальные знаки коммуникации, семиозис, соматикон, коммуникативный стиль.*